

Recenzja dysertacji doktorskiej napisanej przez mgr Stanisławę M. Kowańską
Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa, Instytut Antropologii i Etnologii Uniwersytetu im.
Adama Mickiewicza w Poznaniu

Temat:

Muzeum empatyczne. Etnograficzne muzea skansenowskie w perspektywie działań na rzecz dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Dziedzina:

Nauki humanistyczne

Dyscyplina:

Etnologia i antropologia kulturowa

Promotor:

Dr hab. Adam Pomieciński, prof. UAM

Recenzentka:

Dr hab. Beata Borowska-Beszta, prof. UMK

Wydział Filozofii i Nauk Społecznych

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Toruń

e-mail: borbesz@umk.pl

Ogólny opis, założenia teoretyczne i struktura pracy:

Recenzowana dysertacja doktorska napisana przez Mgr Stanisławę Kowańską dotyczy zarówno szerszej problematyki dostępności muzeów w ogóle jak i dostępności wybranych muzeów skansenowskich w Polsce dla osób z niepełnosprawnościami. Kandydatka sprecyzowała trzy główne cele badań własnych jako: 1) opis historii idei muzeum z perspektywy kategorii dostępności, 2) definicję dostępności i jej odniesienie do praktyki pracy muzealników i 3) spojrzenie na muzeum skansenowskie z perspektywy działań na rzecz dostępności dla osób z niepełnosprawnościami (s. 19). Zgadzam się z mgr S. Kowańską, że Jej dysertacja i badania wypełniają lukę w Polsce polegającą na niedoreprezentowaniu badań dostępności w muzeach na wolnym powietrzu, o czym Kandydatka pisze (s. 18). Dodam, że badania Kandydatki również wypełniają istniejącą lukę związaną zarówno z wiedzą teoretyczną o dostępności muzeów skansenowskich w polskich studiach o niepełnosprawności, jak i wiedzę o praktykach dostępności polskich muzeów etnograficznych, co chciałabym także podkreślić. Recenzowana dysertacja liczy 241 stron tekstu oraz bibliografię od 242 do 264 strony. Mgr S. Kowańska pisze: „praca ta jest próbą spojrzenia na muzeum skansenowskie z perspektywy *konceptji dostępności* dla osób z niepełnosprawnościami” (s. 9). Celem badań było opisanie dostępności muzeów z dwóch perspektyw, muzealników oraz widzów z niepełnosprawnością i ich sojuszników. Kluczowa

kategoria, czyli dostępność została opisana szerzej, z perspektywy antropologicznej i oznacza dla Kandydatki coś „co poprzedza partycypację muzealną.” (s. 18). Kandydatka podkreśla, że dostępnością jest nie tylko dostępność fizyczna do obiektów, informacyjna, lecz również dostępność percepcji oraz objaśnia, że kategoria dostępności jest *głęboko zakorzeniona* w procesie kształtowania się muzealnej tożsamości, począwszy od starożytności do czasów współczesnych. W ten szerszy semantycznie zakres kategorii dostępności włącza mgr S. Kowańska analizy dostępności muzeów dla osób z niepełnosprawnością. Oba rozumienia dostępności poddaje starannym analizom teoretycznym i empirycznym. Przyjęta w analizach kategoria dostępności, w założeniach badań mgr S. Kowańskiej, jest zatem semantycznie szersza, niż tradycyjnie rozumiana w studiach o niepełnosprawności, gdyż „dostępność obejmuje w tym kontekście nie tylko dostępność przestrzeni, informacji, wrażeń, relacji, ale też sam podmiot, czyli człowieka, który tej przestrzeni doświadcza, „filtrując” ją przez swoje ciało i umysł” (s. 18). Mgr S. Kowańska podsumowuje, że w sensie antropologicznym dostępność to „możliwość wejścia w relacje – z człowiekiem, przedmiotem, środowiskiem lub wiedzą” (s. 19).

Jeśli chodzi o kategorię niepełnosprawność, w sensie opisu fenomenu np. charakterystyk danych niepełnosprawności, ich rodzajów, Kandydatka nie poświęca tym elementom odrębnych części tekstu, co być może ma pewne uzasadnienie w celowym unikaniu elementów medycznego modelu niepełnosprawności w badaniach własnych, ułokowanych w studiach o niepełnosprawności (*disability studies*), rozumianych jako opartych wyłącznie na społecznym modelu niepełnosprawności i społecznych konstruktach niepełnosprawności. Jednakże, mgr S. Kowańska wymienia konkretne niepełnosprawności komplementarnie i konotacyjnie wobec kategorii dostępności muzeów w danych sytuacjach, dla danych grup widzów np. z niepełnosprawnością sensoryczną (niewidomych, słabowidzących, niesłyszących, słabosłyszących) widzów z niepełnosprawnością ruchową, intelektualną, widzów z neuroróżnorodnością (ASD).

Dodatkowo Mgr S. Kowańska w trzeciej części dysertacji pt. *Dostępność w Muzeum* omawia w rozdziałach 1., 2., i 3. treści wpisujące się w konstrukty niepełnosprawności i jej definiowanie w modelu społecznym. Są to aspekty niepełnosprawności związane z marginalizacją, opresjami społecznymi, dyskryminacją, ableizmem oraz w konsekwencji oddolnym tworzeniem się ruchów społecznych w Wielkiej Brytanii (UPIAS) i w USA. Definiowanie niepełnosprawności w tym modelu pojawia się na stronach 155-156 i koncentruje na definicji R. Garland-Thomson (2020a). Potraktowanie niepełnosprawności wyłącznie jako konstruktu społecznego jest oczywiście uzasadnione w dysertacji, lecz spowodowało, że zakres semantyczny kategorii niepełnosprawności (zamieszczonej w tytule dysertacji) pozostaje nieco niedookreślony. Pewną myśl polemiczną chciałabym wyrazić, nie wobec przyjętych przez Kandydatkę założeń opisu niepełnosprawności za modelem społecznym, lecz wobec dominacji społecznego modelu w *disability studies*. Otóż, społeczny model niepełnosprawności był i jest poddawany krytyce w *disability studies* przez A. Giddensa i T. Shakespeare'a i in., jako nie wyczerpujący możliwości deskrypcji niepełnosprawności rozumianych jako marginalizacje, opresje społeczne, polityczne,

ekonomiczne, prawne, kulturowe i in., są też bowiem inne np. uwarunkowane genetycznie, wrodzone, których nie można ignorować w konstruktach niepełnosprawności. Uważam, jednakże, że przyjęte przez Kandydatkę rozwiązanie opisu konotacyjnego i kontekstowego kategorii niepełnosprawność, w kontekstach dyskusji teoretycznych modeli niepełnosprawności lub jako komplementarnego najczęściej wobec kategorii dostępu, jest akceptowalne w dysertacji, ze względu na główne założenia badań przyjęte za *disability studies* i społecznym modelem niepełnosprawności. Mgr S. Kowańska ugruntowała własne badania, zarówno w specjalistycznych studiach literaturoznawczych z zakresu muzealnictwa, etnologii, antropologii kulturowej i filozofii (powołując się na koncepcje *doświadczenia* według Emmanuela Levinasa, Edyty Stein, oraz koncepcje Hannah Arendt), lecz także w studiach o niepełnosprawności (*disability studies*) czemu daje wyraz w trzeciej, najobszerniejszej części dysertacji.

Chciałabym zaznaczyć, że *Wprowadzenie* w recenzowanej dysertacji **jest nie tylko** syntetycznym zreferowaniem struktury pracy, lecz opisem założeń badawczych, zasobów osobistych i metodologii badań, zatem poświęcę mu szerszą uwagę. Moim zdaniem ta część dysertacji ze względu na istotną zawartość merytoryczną powinna być nazwana częścią pierwszą dysertacji oraz mieć nazwę np. *Założenia projektu badawczego* a nie tylko *Wprowadzenie*, gdyż zawiera opis, zarówno warunków jak i procesów kontekstualnych dotyczących dostępności muzeów, ale też uwarunkowań towarzyszących tworzeniu projektu badawczego, a ponadto uwzględnia sekcję poświęconą metodologii badań. Części pt. *Założenia projektu badawczego* zamieszczane na początku jakościowych projektów badawczych, są jak najbardziej uzasadnione, co prawdopodobnie skłoniło Kandydatkę do analiz założeń metodologicznych własnych badań w początkowej części projektu. Taki układ dysertacji wzmacnia również logikę procesu badawczego zorientowanego na indukcyjność badań, czyli od danych do koncepcji i teorii oraz tzw. podkreślenie realizacji badań opartych na danych (*data-driven research*), mimo iż część teoretyczna *Wprowadzenia* zawiera także przegląd literatury niezbędnej do naszkicowania kontekstu teoretycznego badanej problematyki.

Podążając za myślą mgr S. Kowańskiej, *Wprowadzenie* jest w ujęciu Kandydatki opisem pozycjonowania Jej jako Badaczki, deskrypcją osobistych zasobów, czyli doświadczeń oraz związków z muzealnictwem i problematyką dostępności. Kandydatka precyzuje uwarunkowania podjęcia badań dostępności muzeów odbytym wolontariatem, praktykami zawodowymi lub czteroletnią współpracą z dwiema fundacjami przygotowującymi warsztaty z zakresu dostępności dla osób z niepełnosprawnością (2016-2020) w instytucjach kultury, w Wielkopolsce. Tych projektów Kandydatka wskazała 11. Powyższe fragmenty *Wprowadzenia* pozycjonują badaczkę i przekonują, że mgr S. Kowańska wybrała temat dysertacji włączającej problematykę niepełnosprawności, także w oparciu na osobistej wiedzy nabytej na drodze praktycznego poznawania dostępności dla osób z niepełnosprawnością w instytucjach kultury. Kandydatka stwierdza bowiem, że działania poznawania praktycznej dostępności muzeów realizowała w latach 2012-2016 oraz na tej podstawie napisała „z moich obserwacji wynika, że w latach tych polityka

zapewniania pełnego dostępu do instytucji kultury osobom z niepełnosprawnościami nie była tematem często poruszonym w narracjach i praktyce działań muzealników” (s. 10) ustalając tym samym lukę w praktykach podejmowanych w muzealnictwie na rzecz dostępności. Mgr S. Kowańska szkicuje szerokie pole osobistego, praktycznego poznawania dostępności instytucji kultury dla osób z niepełnosprawnością na drodze partycypacji w projektach edukacyjnych i kulturalnych. Kandydatka zaznacza w tzw. zasobach osobistych, personalny wymiar poznawania niepełnosprawności poprzez prowadzenie rozmów z osobami z niepełnosprawnością (np. z dysfunkcją wzroku).

Nie mam zatem wątpliwości, że Kandydatka podjęła badania dostępności w sposób przemyślany, po wielokrotnym doświadczeniu uczestnictwa w projektach edukacyjnych i kulturalnych na rzecz dostępności muzeów dla osób z niepełnosprawnością oraz po kontaktach osobistych z widzami z niepełnosprawnością. *Wprowadzenie*, w analizach sekcji pt. *Ekspozycja muzealna i Zarys problematyki* pracy zawiera spójne, wprowadzające analizy i treści merytoryczne ukazujące z jednej strony kryzysy definicyjne muzeum, historyczne oraz kulturowe zmiany i przeobrażenia muzealnictwa (w tym skansenowskiego) na świecie i w Polsce. Z drugiej strony Kandydatka penetruje w tej sekcji źródła myślenia o dostępności w muzeach. Ponadto mgr S. Kowańska analizuje w tej części prawne i polityczne wątki ilustrujące kompleksowość utrudnień w przeobrażeniach polskiego muzealnictwa (również skansenowskiego) w związku z ustawami o dostępności instytucji publicznych dla osób z niepełnosprawnością z 4.04.2019 (ustawa o dostępności cyfrowej) oraz z 19.07.2019 (ustawa o dostępności architektonicznej). Kandydatka analizuje również przeobrażenia związane z samymi studiami o niepełnosprawności (*disability studies*) za granicą, oraz ich ewolucję od modelu medycznego do społecznego w konceptualizacji niepełnosprawności. We *Wprowadzeniu* Kandydatka zamieszcza również przegląd literatury światowej i wybranej polskiej, w sekcji pt. *Przegląd literatury przedmiotu* dotyczącej konceptualizacji roli, przeobrażeń oraz dostępności muzeów za granicą i w Polsce oraz koncepcji niepełnosprawności, koniecznych w założeniach projektu badawczego. Mgr S. Kowańska cytuje podstawowych, uznanych za granicą amerykańskich i brytyjskich badaczy niepełnosprawności pracujących w nurcie *disability studies* m.in. L. Daviesa (1995), M. Olivera (2009), T. Shakespeare’a (2018) oraz R. Garland-Thomson (2020) oraz analizuje nieliczne, wybrane polskie prace dotyczące dostępności w polskich studiach o niepełnosprawności. Kolejno, mgr S. Kowańska precyzuje *Teren badań* a w nim określa liczbę muzeów w Polsce, uwarunkowania prawne roli muzeów i warunków funkcjonowania muzeów, poszukując prawnych źródeł uregulowania dostępności z których punkt 9. art. 2 Ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. wskazuje „zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji” (s. 25). *Wprowadzenie* (od 29 s. do 33) zawiera tzw. *Inwentarz metodologiczny*, który przanalizuję poniżej, w części recenzji dotyczącej metodologii rozprawy. *Wprowadzenie* wieńczy sekcja pt. *Struktura pracy*, która treściowo wpisuje się w tradycyjnie rozumiane wprowadzenia do prac badawczych. Natomiast, struktura całej dysertacji wskazuje, oprócz założeń projektu badawczego

zreferowanych w sposób pełny we *Wprowadzeniu*, trzy spójne treściowo części główne oraz podrozdziały w każdej z nich. Część pierwsza zatytułowana jest *Muzeum idei* i stanowi teoretyczne analizy procesu instytucjonalizacji muzeów. Treści podzielone zostały na 4 rozdziały uwzględniające historyczno-chronologiczne analizy treści dotyczące wieloznaczności i początków muzeów, muzeów w okresach odrodzenia i oświecenia, profesjonalizacji muzeów oraz problematyki muzeów krytycznych i partycypacyjnych. Tę część uznaję za wartościową poznawczo zawartość dysertacji, napisaną klarownie w kierunku poszukiwań źródeł dostępności w szerszym i węższym znaczeniu semantycznym. Część druga, zatytułowana *Muzeum dostępne* stanowi zarówno prezentację treści teoretycznych jak i prezentację wyników badań własnych, w tym analizy danych pochodzących z notatek terenowych i wywiadów pogłębionych. Te różne jakościowo treści są przeplatane, treściami teoretycznymi stanowiącymi kontekstualizację do danych verbatim. Część druga pt. *Muzeum dostępne* składa się z 4 rozdziałów, obejmujących *Polifoniczne źródła dostępności*, *Dostęp do źródeł poznania*, *Dostęp do obszaru polityczności* i podsumowania pt. *Obrazy dostępu w etnograficznym muzeum skansenowskim*. Prezentacja wyników badań własnych pojawia się od s. 76, w *Dostępie do źródeł poznania* i kolejno w *Dostępie do obszaru polityczności*. Taki sposób konstrukcji dysertacji oraz dodanie części narracyjnych, z danych verbatim jest prawidłowym działaniem pisarskim Kandydatki, metodologicznie uzasadnioną egzemplifikacją obszernych wyników z badań. Wysoko oceniam analizy części pt. *Muzeum dostępne*, zwłaszcza dotyczące polityczności i konfliktów w tle dostępności.

Część trzecia dysertacji nosi tytuł *Muzeum dostępne* i stanowi strukturalnie najobszerniejszą część dysertacji, złożoną z 5 rozdziałów pt. *Teorie dostępności*, *Narracje o dostępności*, *Narracje o muzeum i doświadczaniu niepełnosprawności*, *Dostępność w praktyce muzealnej* i *Konteksty na rzecz dostępności w polskich muzeach na wolnym powietrzu*. Wskazane rozdziały stanowią zarówno koherentnie napisane, satysfakcjonujące merytorycznie analizy teoretyczne, kontekstualizacje jak i załączone egzemplifikacje danych verbatim z wywiadów, notatek terenowych, analiz wtórnych stron internetowych, a także fotografii. Kandydatka przedstawia pogłębioną analizę chronologiczną teoretycznych modeli niepełnosprawności, dostępności polskich muzeów, aby stwierdzić, że „najtrudniejszym wymiarem dostępności muzeów skansenowskich jest dostępność architektoniczna, która narusza bezpośrednio tkankę zabytkową ekspozycji” (s. 229). Zamieszcza narracje muzealników i widzów o dostępności muzeów (rozdział 2. i 3.). W interesujący sposób ukazuje Kandydatka spektrum wewnętrznych konfliktów instytucjonalnych polskich muzeów skansenowskich wynikających z ustawy o dostępności (4.04. i 19.07.2019) i regulujących zadania muzeów, ale też ilustruje konflikty wynikające z osobistych doświadczeń związanych z dostępnością, obowiązków i wykształcenia muzealników czy też uwarunkowane nieustannym balansowaniem między „kontrolą jakości,” „autentycznością” przekazu i ekspozycji, „ochrony” muzeum przed komercjalizacją, co podkreśla Kandydatka (s. 230). Wszystkie niuanse dotyczące napięć i konfliktów instytucjonalnych, osobistych muzealników są interesująco naszkicowane w dysertacji i stanowią tło rzeczywistych działań prowadzonych w

kierunku dostępności muzeów skansenowskich dla widzów z niepełnosprawnością. Mgr S. Kowańska zauważa, że właśnie na tle polityczności osadzonej na konfliktach, jak i postawach nasyconych empatią odbywają się działania na rzecz dostępności.

Pewnymi rozwiązaniami wskazującymi kompromis dostępności badanych muzeów skansenowskich są wydzielone przestrzenie dostępności, o czym pisze Kandydatka i co mogę również potwierdzić po własnym gromadzeniu danych fotograficznych dotyczących dostępności architektonicznej muzeów skansenowskich i archeologicznych (na Pomorzu, w Wielkopolsce, na Kujawach, na Mazowszu i na Podlasiu), gdzie często miejscami architektonicznej dostępności są wydzielone chatupy (lub raczej jedna chałupa) oraz budynki toalet z rampami i dostępnymi toaletami (np. Muzeum - Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodory i Izidora Gulgowskich we Wdzydzach, Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej w Białymstoku, Muzeum Etnograficzne w Toruniu). Jednocześnie zdarza się i niedostępność architektoniczna całkowita (Muzeum-Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie) co prawdopodobnie należy analizować w szerszym kontekście uwikłań prawnych, politycznych, o czym również pisze Mgr S. Kowańska w dysertacji, lecz także finansowych. Jakkolwiek, muzea na wolnym powietrzu z pewnymi wyjątkami mają trasy utwardzone, co zaobserwowałam, sprzyjające poruszaniu się użytkowników wózków po terenie (np. muzea skansenowskie w Białymstoku, Biskupinie, Ciechanowcu, Toruniu, Nieszawce Wielkiej) i dają pewne możliwości wielozmysłowej partycypacji użytkowników wózków, a także doświadczania wybranych kolekcji i przestrzeni, są też i te z utrudnionym dostępem do przestrzeni muzeum ze względu na bruk (np. w Kłóbce lub Sierpcu), który może być pewnym źródłem napięć instytucjonalnych lub ograniczeń dostępności w muzeum skansenowskim, o czym Kandydatka również wspomniała w odniesieniu do badanych muzeów skansenowskich.

Mgr S. Kowańska, badając dostępność szerszą jako kategorię teoretyczną i empiryczną wykraczającą poza dostępność muzeów skansenowskich dla osób z niepełnosprawnością, wygenerowała więcej istniejących wewnątrz instytucjonalnych napięć związanych w problematyką dostępności komunikacyjnej, cyfrowej muzeów skansenowskich, ponadto bariery związane z dotykiem eksponatów, które stanowią obiekty ochrony muzealników lub konflikty interesów w organizacji pracy muzeów skansenowskich. Te problemy, konflikty i dylematy opisane zostały w sposób wyważony przez mgr S. Kowańską oraz stanowią cenną wiedzę o kontekście projektowania i wdrażania praktycznego dostępności badanych muzeów skansenowskich w Polsce dla osób z niepełnosprawnością.

Metodologia:

Pewnego nieznacznego doprecyzowania wymaga moim zdaniem część metodologiczna. Przyjęty przez Mgr S. Kowańską model indukcyjny w badaniach jakościowych stworzył przestrzeń do poszukiwań oraz osiągnięcia emicznego rozumienia kategorii dostępności w subiektywnych interpretacjach uczestników badań z uzyskanych bogatych danych verbatim. Taka logika badań i rozwiązanie stały się elementami kontekstualizacji i teoretyzacji. Jak wspomniałam uprzednio,

Wprowadzenie (s.29-33) do dysertacji zawiera opis metodologiczny projektu pt. *Inwentarz metodologiczny*. Znalazły się w nim paradygmat badawczy - konstruktywizm, optyka interakcjonizmu symbolicznego, paradygmat ucieleśnionego poznania, wskazanie teorii ugruntowanej oraz opis metody i źródła badawcze (zastane, wywołane oraz obserwacyjne). Źródła zastane zostały określone jako materiały prasowe, strony internetowe, opracowania historyczne, fora internetowe (m.in. z portalu Facebook). Ponadto, mgr S. Kowańska zrealizowała w latach 2020-2021 25 wywiadów pogłębionych z udziałem próby celowej dobranej na drodze „śnieżnej kuli.” Kandydatka podzieliła Informatorów na dwie grupy: muzealników (czyli wszystkie osoby pracujące w muzeum, oraz rzemieślników i edukatorów) i widzów z niepełnosprawnością (a także sojuszników wspierających grupy lub osoby z niepełnosprawnością). Mgr S. Kowańska realizowała prace terenowe w utrudnionym czasie pandemii Covid-19, w związku z tym gromadzenie danych przyjmowało formę również zdalną. Powyższą liczbę zrealizowanych wywiadów traktuję jako prawidłową do uzyskania saturacji danych werbalnych, zważywszy na uzyskane pogłębione dane. Może tylko zabrakło precyzyjnej informacji o tym ilu Informatorów stanowiło którą część próby celowej, czyli ilu muzealników i ilu widzów (oraz sojuszników) brało udział w badaniach? Kolejno, również w sekcji *Wprowadzenia* (s. 18) pt. *Szczegółowy obszar tematyczny badań*, mgr S. Kowańska sprecyzowała prawidłowo cztery pytania badawcze w dysertacji. Autorka udzieliła w dysertacji odpowiedzi na pytania: 1) Jakich obszarów dotyczy kategoria dostępności w muzeum na wolnym powietrzu? 2) W jakich kontekstach uzyskiwany jest dostęp do przestrzeni etnograficznego muzeum skansenowskiego? 3) Czy i w jaki sposób polityczny wymiar muzeów skansenowskich wpływa na sposoby realizacji działań na rzecz dostępności? 4) Co nowego wnosi zjawisko dostępności w misję działania muzeum na wolnym powietrzu?

Warto zauważyć, że Mgr S. Kowańska zrealizowała badania terenowe łącznie w 11 przestrzeniach rzeczywistych (i wirtualnych) muzeów skansenowskich w Polsce. Były to 1) Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach (Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy), 2) Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach (Park Etnograficzny w Tokarni); 3) Kujawsko-Dobrzyński Park Etnograficzny w Kłóbce (Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku), 4) Muzeum Budownictwa Ludowego – Park Etnograficzny w Olsztynku, 5) Muzeum Kultury Ludowej w Osieku (Muzeum Okręgowe w Pile), 6) Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, 7) Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, 8) Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie oraz 9/ w jego filii – Muzeum Młynarstwa w Jaraczu; 10) Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu oraz jego filii 11) Olenderskim Parku Etnograficznym w Wielkiej Nieszawce. Tak wybrana próba celowa muzeów skansenowskich jest wystarczająca do uzyskania saturacji różnorodnych danych jakościowych (werbalnych, obserwacyjnych, danych z analiz wtórnych witryn internetowych muzeów), jakie o wydarzeniach na rzecz dostępności zgromadziła Kandydatka.

Ponadto oprócz wywiadów (IDI), Kandydatka zgromadziła dane obserwacyjne we wskazanych instytucjach kultury w 1 miesiącu roku 2020 i 3 w miesiącach roku 2021, co również

daje podstawy oceny jakości zgromadzonego materiału empirycznego. Chcę zauważyć, że mgr S. Kowańska nie przyjęła za cel badań własnych wykonanie systematycznej analizy porównawczej kategorii dostępności (wg ustalonych kryteriów) w 11 badanych muzeach skansenowskich, lecz starała się uzyskać (z powodzeniem) holistyczny i impresjonistyczny obraz *dostępności uwikłanej* w zgromadzonych danych obserwacyjnych, wywiadach z muzealnikami i widzami oraz dzięki analizom danych zastanych dotyczących projektów na rzecz dostępności.

Mam pewne drobne uwagi odnośnie do zgromadzonego materiału empirycznego w wywiadach pogłębionych, jeśli chodzi o opis kwestii etyki gromadzenia danych w wywiadach. Bowiem, klucz zanonimizowania danych osobowych nie został opisany w próbie celowej, a Informatorzy zostali jedynie oznaczeni kodami w przypisach dolnych w różny sposób (symbolami lub opisowo) co zmniejsza transparentność założeń anonimizacji próby. Ponadto, nie wiadomo również, czy Informatorzy wyrażali ustnie lub pisemnie zgodę na udział w badaniach? Zakładam, że musieli wyrazić zgodę, aby wywiad się odbył, lecz zabrakło informacji o tym w dysertacji. Natomiast, jeśli chodzi o wiarygodność badań, Kandydatka, mimo, że zrealizowała prawidłowo wielostronną triangulację źródeł danych, technik gromadzenia danych, a także zamieściła w dysertacji egzemplifikacje (w postaci obszernych danych verbatim z przeprowadzonych badań) nie przedyskutowała kwestii metodologicznej dotyczącej wiarygodności badań.

Wyniki badań:

Z punktu widzenia znaczącego wkładu badań Kandydatki mgr S. Kowańskiej do rozwoju dziedziny nauk humanistycznych i dyscypliny – etnologii i antropologii kulturowej oraz obszaru studiów nad niepełnosprawnością (*disability studies*), chciałabym zauważyć, że prawidłowy sposób realizacji badań opartych na teorii ugruntowanej dał unikatowy, holistyczny obraz źródeł i procesu tworzenia konceptualizacji dostępności muzeów w ogóle i dostępności muzeów dla osób z niepełnosprawnością w Polsce w badanych instytucjach kultury. Kandydatka zrekonstruowała źródła budzenia się świadomości potrzeby dostępności muzeów (w tym muzeów skansenowskich) w Polsce na tle osiągnięć i trendów zagranicznych oraz zdekodowała i zilustrowała bieżący, skomplikowany, uwikłany w napięcia i dylematy proces wdrażania praktyk tworzenia dostępności wybranych muzeów skansenowskich w Polsce.

Komentarze i pytania:

Ponieważ założenia metodologiczne badań własnych mimo wielu informacji nie zawierały danych o etyce gromadzenia danych oraz o klarownie zaznaczonej strukturze próby celowej, moje pytania brzmią:

- 1) W jaki sposób Kandydatka zapewniła etyczne gromadzenie danych podczas wywiadów pogłębionych i obserwacji w muzeach skansenowskich?
- 2) Jaka była struktura próby celowej uczestników badań, którzy udzielili 25 wywiadów?

Podsumowania:

Niewątpliwym walorem prowadzonych przez mgr S. Kowańską badań teoretycznych i empirycznych (wszystkich części dysertacji) jest przejrzystość prowadzonych analiz, logika i spójność wywodów, erudycyjność języka, staranna forma pisarska i narracyjna dysertacji oraz konsekwentne eksplorowanie związków przyczynowych w rekonstrukcjach źródeł i procesów dostępności muzeów (w tym muzeów skansenowskich) w Polsce oraz dostępności muzeów dla widzów z niepełnosprawnością. Penetrowanie związków przyczynowych oraz ich analizy i deskrypcję w całej dysertacji doceniam najbardziej, dostrzegając w tym umiejętności samodzielnej pracy naukowej mgr S. Kowańskiej. Kandydatka przeprowadziła staranne analizy krytyczne z powodzeniem, na tle niedostatku polskiej literatury specjalistycznej i źródeł na ten temat, poruszając się w terenie badań oryginalnych. Prowadzone analizy teoretyczne i empiryczne w dysertacji przeczytałam z satysfakcją i oceniam wysoko.

Mgr S. Kowańska zrealizowała projekt badań oparty na teorii ugruntowanej, stanowiący ważny wkład do polskich studiów o niepełnosprawności (*disability studies*), dotyczący wątków partycypacji w kulturze przez pryzmat dostępności wybranych muzeów skansenowskich. Kandydatka naszkicowała z powodzeniem obszary problematyczności oraz konflikty instytucjonalne w tle dostępności i niepełnosprawności. Stwierdzam, że recenzowana dysertacja jest pracą oryginalną, wartościową, napisaną w nurcie studiów o niepełnosprawności (*disability studies*) oraz wypełniającą luki zarówno w wiedzy teoretycznej polskich studiów o niepełnosprawności, w wiedzy o praktykach dostępności w instytucjach kultury (muzeach skansenowskich), oraz lukę w badaniach empirycznych poświęconych dostępności dla osób z niepełnosprawnością, wybranych muzeów skansenowskich w Polsce. Dysertacja stanowi wartościowe badania, mogące kształtować dobre warunki do dyscyplinacji studiów o niepełnosprawności (*disability studies*) w Polsce.

Konkluzja:

Uwzględniając wskazane wyżej walory recenzowanej dysertacji stwierdzam, że dysertacja doktorska pt. *Muzeum empatyczne. Etnograficzne muzea skansenowskie w perspektywie działań na rzecz dostępności dla osób z niepełnosprawnościami* napisana przez Mgr Stanisławę Kowańską spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim w świetle obowiązujących przepisów prawa. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Stanisławy Kowańskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Toruń, 24 kwietnia 2024

